

Янка Брыль
Галя
Апавяданне

Калісьці, пры панах, гэта быў хутар. З шасцю дзесяцінамі добрага поля адразу за садам, з новым вялікім гумном, двума хлявамі і малой старасвецкай хатай. Без шчыта яна, наўкруг накрытая саломай, зялёнай ад моху, нізка насунутай на малыя прыплюшчаныя вокны. Так і глядзела на свет, як сам гаспадар, заўсёды зажмураны Данька, стары Хамёнак, бязлюбая галава якога нібы ўрасла ў зімовую шапку - аблезлы, раней, калі верыць старому, гарадскі каракулевы каўпак.

Цяпер гэты каўпак недзе яшчэ ўсё валяецца на гарышчы, а сам Данька Хамёнак ляжыць на ўзгорку пад хвойкамі і муравой. Ад хутара застаўся толькі сад, скрыпучы журавель над зрубам студні і тая самая хата.

У хаце ад усёй Хамёнкавай сям'і ўцалела толькі нявестка Галя з дзецьмі, хлопцам і дзяўчынкай.

Спакойны жнівеньскі вечар. Сонца зайшло. Галін хлопец, падлетак Антоць, пайшоў у поле да малатарні. На верхавіне старой ліпы за агародам пагасла чырвань на лісці; шпакі ўзняліся з голля і панеслі свой кірмаш у вёску. Пад паветкай за сенцамі, аддаўшы вячэрні ўдой, лягла на свежым подсіле карова. У хаце за сталом сядзіць чарнявая Сонечка, на поўны рот запіваючы хлеб сырадом. Тонкія загарэлыя ножкі яе, як і ва ўсіх пастушкоў, папораны ржышчам. Сонечка памыла іх каля студні халоднай вадой, і ногі садзеюць да самых каленак. Яна то пацірае іх адна аб адну, то проста стрыжэ імі пад высокай лавай. Сонечка хоча гаварыць.

- Мамка, - кажа яна, - а сёння Лёня Сцяпанаў смяўся з мяне. Ты, кажа, пані. Ты, кажа, хутаранка. А чаму? Чаму ён смяецца?

Галя стаіць, прыпёршыся да шафкі з посудам, амаль прысеўшы на яе. Над галавою Галі, на сцяне - стары гадзіннік. На запыленым цыферблаце яго напісана не нашымі літарамі нейкае слова. За ўсе гады, пакуль гадзіннік тут вісіць, ніхто нават не пацікавіўся, што яно азначае. Наогул па гадзінніку разбіраліся толькі мужчыны і Галя. Свякруха пражыла свае семдзсят год, ні разу не падумаўшы аб тым, якое сёння чысло... Даўжэйшая стрэлка гадзінніка адламалася яшчэ ў вайну, кароткая стаіць на адным месцы тыдні ўжо, мусіць, са тры. Жніво. Галіны рукі, загарэлыя да лакцёў, гудуць ад стомы. Галя яшчэ ўсё як быццам не дома. У памяці бясконцым ланцужком ідуць адзін за адным вузлы перавяслаў, закручаныя спрытнымі пальцамі, адзін за адным кладуцца на пожны цяжкія снапы. У вушах яшчэ цокат жняяркі, паасобныя словы, абрыўкі песень, смех, шум збажыны і шоргат іржышча...

- Мамка, чаму?

Галя прыпамінае словы дачкі.

- Чаму? - перапытала яна, яшчэ не гатовая да адказу. І Сонечка адказвае на пытанне сама.

- Мы, кажа, у вёсцы жывём, - гаворыць яна, жуючы, - а вы на хутары. І дзед твой быў пан, і тата пан, і ты таксама паненка.

- А ты скажы яму, што ён яшчэ дурны, - гаворыць Галя нейкім млявым, бяссільным ад стомы голасам.

Яна хацела гаварыць яшчэ нешта, але раптам змоўкла. Слых яе зноў улавіў той самы, на момант згублены гул. У хаце, пад старым гадзіннікам зноў засталася яна не ўся, нібы не ўся яшчэ вярнулася з поля.

- Ты еш, дачушка. Еш ды лажыся. Годзе.

- А ты куды пойдзеш?

- Я хутка прыйду.

Галя стаіць за вішняком, успёршыся рукамі і грудзьмі на шэрую жэрдку старой агароджы. Галя глядзіць у поле. Ногі ў церпкай, халоднай расе, вочы - недзе далёка, далёка... У пшаніцы, якая даходзіць да самага вішняку, сакочуць конікі. Далей недзе - лён стаіць у пучках; таксама многа, многа льну. Яшчэ ўсё цёплы, не астыў ад спёкі, пахне, - смачна пахне, нібы прысмажаны алей... А над пшаніцай, над лёнам, над хлебнай, спакойнай зямлёй - высокая ў небе поўны, усім задаволены месяц.

Ды ўсё гэта так сабе, усё гэта - дзеля таго, каб далёка над полем разносіўся гул, грукатанне трактара. Там, дзе ён, дзе сядзіць за рулём той адзіны ва ўсім гэтым свеце, каму ад болю сэрца, ад цяжкай журбы хочацца крыкнуць:

- Ся-ро-жа-а! Ся-рож-ка-а!!

Ён даўно ўжо Сяргей, а не Сярожа, ён даўно ўжо забыўся, - відаць, выцер з памяці ўсё, што калісьці было. А ты крычы, ты ўспамінай, раздзірай сваю душу, дурніца, хоць да крыві...

А то ж было яно, было, калі ён быў і для яе Сярожка. Ох, як даўно гэта было! Не, не даўно, здаецца, толькі ўчора.

Галя толькі яшчэ на дзеўку бралася, калі ў іх вёску, Гаросіцу, прыйшлі з Касцюкоў краўцы-кажушнікі, два здаравенныя панурыя браты. Абодва ў доўгіх кажухах, нібы ў доказ таго, што не заўсёды шавец ходзіць без ботаў, абодва ў вялізных шапках, нібы па цэлай авечцы ў іх на галаве, абодва ў лапцях і вусатыя.

- Дзеўкі, глядзіце - Торбы ідуць! - заўважыла іх праз акно адна з дзяўчат-кудзельніц.

Кажушнікі і сапраўды так называліся - Торба. Цімох Торба і Ціхан Торба. Мала ведаючы іх - не пазнаеш, каторы Ціхан, каторы Цімох.

- І нейкі хлопец з імі, дзеўкі, гвалт! Дальбог, харошанькі! З гармонікам!

І праўда - з кажушнікамі ішоў дзяцюк... Ну, проста хлопчык! У кароткім кажушку, у ботах, з гармонікам за плячыма. Адна з дзяўчат пастукала галоўкай верацяна ў акно. Ён, вядома, пачуў, азірнуўся. Узмахнуў рукою і стаў, засмяўся: «Добры дзень!» Можна, нават зайшоў бы ў хату, ды вось адзін Торба, што ішоў з драўлянай планкай-метрам у руцэ, азірнуўся таксама, нешта сказаў, і хлопец пайшоў. Дзіўным здалося дзяўчатам, а потым і ўсім у Гаросіцы, што ў аднаго з гэтых Торбаў ды можна быць такі сын. Такі беленькі, спрытны... Зусім нібы чужы каля тых двух вусатых здаравілаў.

Ён быў іхні пляменнік, сірата з далёкай вёскі. Завуць Сяргей, а прозвішча таксама дзіўнае, як у дзядзькоў, але прыгожае - Юрачка. Вельмі ж да твару яно Сяргею. Так яго і завуць: хто - Сярожа, хто - Юрачка.

Ну, спрытны быў, вясёлы Юрачка, харошы! Дзядзькі яго - вялізныя, а ўсё ж улазілі яны ў найменшую хату. Здымуць шапкі свае, кажухі, застануцца з аднымі вусамі, прысядуць да стала - толькі сапуць над аўчынамі. Так і жывуць на свеце - моўчкі. А Юрачку ў кожнай хаце было цесна. Вядома, не адзін - з гармонікам. Часамі нават да вечара не можна датрываць: уваткне іголку ў кашулю на грудзях, закруціць нітачку, азірнецца на дзядзькоў ды за свой інструмент. Усё рабіў спраўна. Гармонік у яго не так сабе, а ў цётчыну хустку закручаны. Разгорне хустку - гармонік ажно зіхаціць, а расцягне яго - раздасца кожная хата!

Адзін, два танцы прайграе - дзядзькі маўчаць. Пасля старэйшы Торба, Цімох, той, што з метрамі хадзіў, прагудзе:

- Можна, годзе, Сяргей? Можна, людзі не любяць?

У адказ на гэта Юрачка крута, з разгону паварочваў вальс на «Мікіту».

Людзі, што ў хаце былі, здаецца, ураз маладзелі. Дзяўчаты - ну, тыя адразу гатовы былі рвануцца з прасніц ды замяцеліць падоламі. Сам гаспадар, калі ён не зусім стары, пачынаў непрыкметна паварушваць пад лавай наскамі ботаў ці лапцей. Нават бабка, што памятае прыгон, і тая высоўвала з-за коміна галаву... А Юрачка патрэсваў, як жаўранак, чубам і ўслед за музыкай падпяваў:

А Мікіта жыта вее,

Мікіціха муку сее,

Мікіта, Мікіта,

Клінам шуба пашыта!..

Молада, хораша, звонка спяваў гарманіст.

Толькі дзядзькі маўчалі. Нават шыць не спыняліся. Ды таксама не скажаш пра іх, што не рады, асабліва ведаючы, што і гармонік Сяргею купілі яны.

Вясёлы месяц быў тады ў Гаросіцы. Танцы, песні - штовечар! Шкада, што не хапіла ў іх аўчын на ўсю зіму...

Ой, мамачка! Для ўсіх вясёлы, а для Галі... ну, і не кажы...

Усё гэта - было.

Цяпер над полем ціхі, поўны месяц. Галіны ногі ў халоднай расе. Плечы стынуць пад тонкай сукенкай... А трактар гудзе і гудзе... Не пакінеш яго, не забудзеш, што гэта - Сярожа, яе Сярожа...

Божа мой, як гэта горка, балюча ад думкі такой!.. А ён жа быў яе, яна была - яго, яны так хораша, так многа цалаваліся. Ды не многа, а тыдзень адзін, а ў тыдні ж толькі сем начэй.

Спачатку любіла Галя адна, баючыся сама сабе прызнацца ў гэтым, саромеючыся лішне пазіраць на яго, каб не падумалі ды не пазналі. Яна была наймалодшая ў іхняй дзявочай кампаніі. Сірата з самай беднай у Гаросіцы хаты Марылі Парабчанкі. Так іх і называлі спрадвеку - парабкамі. Бацькі ў Галі не было. Ніколі не было, хоць ён і жыў недзе, а можа, і сёння жыве, не думае нават аб тым, што ёсць у яго дачка. На пашы дзеці лаялі яе брыдкім бязлітасным словам - байстручка. Ды з часам гэта слова абвалілася з яе, як шалуха. Прыгожай, спраўнай вырастала Галачка. У беднай сіраты - добра, хораша ў песні п'яецца! - толькі чорныя бровы. Затое бровы - шнурочкам, вялікія карыя вочы, маленькія спрытныя рукі і лёгкія ножкі. Чырвоная хусцінка з вышытымі над ілбом пшанічнымі каласамі, неяк па-свойму, непаўторна завязаная на чорных густых валасах, была ў сірочай красе тым нечым вельмі важным, вельмі ўдала знойдзеным, з-за чаго вар'яцелі бадай усе гаросіцкія дзецюкі. А пойдзе ў танец Галачка - пастой ды паглядзі!

Спачатку Юрачка толькі глядзеў. Глядзеў і рэзаў на гармоніку амаль без адпачынку. Вядома, гуляць пад добрую музыку кожны ахвочы, а падмяніць Сярожу не было каму.

Ды вось у адну нядзелю прыйшоў з суседняй вёскі Качаны Іван Чарнагрэбень, які таксама мог іграць. Гэта ўжо быў пажылы кавалер, падпольшчык, шэсць год прасядзеў у турме, толькі ў гэтую восень вярнуўся. Маладзейшыя хлопцы ў Гаросіцы і асабліва дзяўчаты - хоць ён быў прасты такі і вяселы - з пашанай і неяк міжвольна, не змаўляючыся, гаварылі Івану «вы». На той час свайго гармоніка Іван не меў. Пакуль сядзеў у турме, маці прыйшлося крута, і сын напісаў ёй прадаць трохрадку на хлеб. Толькі пасля даведлася Галя, што Сярожка ўжо быў знаёмы з Чарнагрэбнем. Ды не толькі знаёмы...

Не раз хадзіў ён ноччу ў Качаны, ды без гармоніка: на нейкую ціхую справу... Але пра гэта ён не паспеў ёй нічога сказаць.

Цяпер, калі Юрачка паставіў на калені Івану свой гармонік, - абодва яны па-свойску ўсміхнуліся. Адзін з просьбай: «Мо рэзнеце, Іван Сцяпанавіч, на радасць ды на лёгкі скок працоўным?», другі - ад нейкай не па ўзросту Івана маладое ўцехі: «Рэзну, браце, даўно ўжо не рэзаў!»

І Чарнагрэбень рэзнуў. Не зусім яно так, як Сяргей, ды ўсё ж полечка «Галка» пайшла «з-пад карча», па-сапраўднаму.

Юрачка страсянуў галавой, устрапянуўся, як выпушчаны са жмені верабей, паправіў паясок на сваёй вышыванай кашулі і рушыў у кут, дзе сядзелі дзяўчаты. І хата, поўная хата людзей - насцярожылася. «Мяне возьме, мяне», - засвяціліся вочы, забіліся сэрцы дзяўчат. А ён падышоў да Галі. Проста і спрытна, як ён рабіў усё, Сярожа пакланіўся. З усмешкай, вядома, такой, што ў ёй і просьба і радасць:

«Нарэшце мы пойдзем!..»

І вось яны выйшлі ў круг, абняліся.

Мужчыны прыўсталі з лаў, маладзіцы націснулі з кута на сярэдзіну, моладзь нібы стаілася ў чаканні нечага, што ўбачыш не вельмі часта.

Дачакаўшыся такта, Юрачка тупнуў і - завірылі!.. Малыя боцікі яго то ледзь краналіся дошак падлогі, то раптам гулка і чотка - па паваротах улева ці ўправа - білі, як выгаворвалі, чачотку. Вакол яго светлавалосай галавы толькі мільгаў румяны тварык пад чырвонай хусцінкай. А ўсё ж такі можна было прыкмеціць, разглядзець і залатыя каласы на чырвані, і чорныя бровы, і вусны, што так і не маглі стрымаць усмешкі сораму і шчасця... Усім было відаць, а Юрачку найлепш.

- Круг, дайце круг! - крычалі дзецюкі, хоць ніхто з іх не думаў пакуль што сам выходзіць у круг. А ён сціскаўся, не стрымаць яго было нават дзесяткам плячэй. Дзядзька Раман Кругляк, стары ўжо, сівы чалавек, узбіўся з валёнкамі на лаву і зверху, падняўшы палец угару, вось-вось гатовы быў крыкнуць: «Эх!»

Нібы пачуўшы гэты выраз усеагульнага захаплення, Юрачка заспяваў:

Чорна галка,
Чорна галка, -
Ты мая,
Ты мая!

На гэтым песню яго абарвалі.

- Правільна, Юрачка! Правільна! - загула, нібы ўздыхнула з палёгкаю, хата. І толькі тады ўжо, нібы давёўшы да поўнага ладу тое, што трэба было давесці, моладзь пусцілася ў танец.

Так пачалося іх каханне.

Гэта быў толькі ўступ да вялікага шчасця, што мела прыйсці, што пачалося ў тую ж ноч, калі ён цалаваў яе каля іхняга акна, а Галя закрывала твар рукамі і прасілася: «Сярожа, міленькі, не трэба...» Ды рукі гэтыя яму зусім няцяжка было разнімаць. А шчасця, гарачага, хмельнага шчасця ім ніяк нельга было ўдоставіць напіцца, хоць прастаялі на снезе амаль да світаньня.

Праз тыдзень Юрачка пайшоў з дзядзькамі ў Касцюкі, дахаты.

І хто мог падумаць, што іх развітанне - навек!..

Цяпер вось стой ды слухай, як за пшаніцай, за вырваным ільном гудзе яго вясёлы працавіты трактар. Думай пра першую радасць сваю, крычы, звар'яцей ды крычы, каб успомніў цябе і прыйшоў. З ім калісьці цёпла было стаяць і на снезе, а цяпер табе, баба, холадна ўжо і на летняй расе. Ідзі, ідзі, дурніца, у хату, дарэмна стаіш... Няхай трактар гудзе, няхай не дасць табе заснуць да дня.

Галя ціха пайшла.

Дзверы - і ў сенцах, і ў кухні, і ў хаце - старыя, скрыпучыя. Як ты ні асцерагайся, усё роўна скрабянуць па сэрцы. У хаце змрочна. Стаіць-то яна вокнамі на поўдзень і на ўсход, але акенцы гэтыя глядзяць з-пад нізкіх капяжоў, нібы пануры чалавек, толькі пад ногі. Галя ідзе ў той куток, дзе ложка, наўздагад, на хаду ўжо расшпільваючы сукенку. Распрануўшыся, яна асцярожна абмацавае край ложка і асцярожна лажыцца. Ды ўся гэтая асцярога - дарэменная. Сонечка яшчэ ўсё не спіць.

Шчака на падушцы, рука пад шчакой, а вочы глядзяць у паўцемру. Галя знайшла рукой яе цёплыя плечыкі і прыгарнула малую - усю за раз, з усімі яе думкамі.

- Мамка, а дзе наш тата?

- Спі, дачушка, ён хутка прыедзе.

- Прыедзе, прыедзе... Я малая была - ты ўсё казалася і цяпер усё кажаш. Мамка, а тата харошы?

- Харошы, харошы...

- А Лёнька, дурань, гаворыць, што тата не ў горадзе, што ён у астрозе сядзіць, што ён... Як гэта, мамка?

- Што?

- Ну, як гэта?.. Ой, я забылася.

- Ты вось спі. Заўтра зноў не захочаш уставаць.

- А Лёнька кажа...

- Сціхні! - крыкнула Галя. Нават і для самой сябе нечакана злосна, а што ўжо казаць пра малую. Сонечка ўздрыганулася і заціхла. Цяпер бы ёй якраз і заплакаць ад крыўды, але яна памаўчала хвілінку, а потым цёплая тонкая ручка яе працягнулася да Галінай шыі, трошкі напружылася, абняла і нібы самай моцнай сілай зноў прыцягнула маці да сябе.

- Я, мамка, буду спаць. І ты спі. Добра?

- Добра. Ты толькі адварніся да сцяны. На гэты вось бачок...

Нялёгка Галі вымавіць адразу столькі слоў. Ды вось малая заціхла. І добра. Гэтак будзе лепш і ёй, і маці.

«Не трэба ёй пакуль што бачыць маіх слёз, не трэба ведаць, што думаю я пра таго, хто стаў на гора наша бацькам яе, а маім мужам... Давай, дачушка, лепш заснём...»

За нізкай столлю, за страхой - высока над хатай стаіць у небе поўны ціхі месяц. За пшаніцай, за пахам ільну спыніўся недзе ў полі трактар. Спі, маладзіца, не паспееш адпачыць, пакуль паблекне месяц. Спі, спяшайся заснуць, пакуль трактарыст і прычэпчык закурваюць... Ды яна не паспела, вядома. І не старалася, відаць. І трактар зноў гудзе, зноў над палямі коціцца, як хвалі на вялікім возеры, яго бадзёрае грукатанне.

- Мамка, а я ўжо ведаю, - тата наш спекулянт... А што гэта, мамка? Ты спіш?

Галя маўчыць.

«Не ўсё гэта, не ўсё, што ён, твой бацька, спекулянт. Ды я пакуль што памаўчу. А ты лепш спі, не забівай галоўку думкамі. Няхай ужо маці - ёй варта, яна заслужыла - няхай лепш маці падумае...»

...Гарманіст Юрачка больш не прыйшоў у Гаросіцу - ні шыць кажухі, ні цалаваць сваю Галю, ні ўпотаць ад яе хадзіць у Качаны. Нешта хутка пасля іх першага развітання камсамольца Сяргея паны пасадзілі за краты. Не аднаго, вядома, - узялі з ім разам і іншых, з Гаросіцы і з Качаноў. Другі раз пайшоў у турму і Іван Чарнагрэбень. У верасні трыццаць дзевятага года, вярнуўшыся ў родную вёску, Сяргей адразу ж пачуў, што дзяўчына яго - за другім.

Як гэта сталася, што малады Хамёнак, Данькаў сын, узяў дачку Марылі Парабчанкі?

Гледзячы збоку, для многіх гэта было ясна. Ён - закахайся, відаць, так, што пайшоў супраць волі бацькоў. Ну, а на месцы Галі пайшла б за яго не адна. Такі, людцы мае, хутар, ды і хлопец - нічога не скажаш. А што свёкар ліхі чалавек, дык жа не з ім, не з Данькам слінявым жыць. Прыйдзе час і на Даньку.

Сама Галя ведала больш. Мікола лазіў за ёю даўно, яшчэ да Юрачкі. Гаворка пра арышт Сяргея і Галіны горкія слёзы былі днямі ягонай радасці. Спачатку яна, вядома, і гаварыць не давалася, а потым смутак патроху заглух. А Мікола налазіў - штовечар, то больш. Нават плакаў і страшыў, што кончыць, зарэжа і яе, і сябе... Заступіцца не было каму. Пра гэты замуж шчаслівы трубілі не толькі чужыя - і сваякі, і маці была на яго, Міколавым, баку... Першы раз ён узяў яе ледзь што не сілай. Адразу свет завязаў, заставалася толькі плакаць і моўчкі ісці за ім, у ім шукаць паратунку ад ганьбы. На Данькаў хутар яна прыйшла яшчэ з дзявочым выглядам. Калі ж маладзіцы ўжо нельга было больш схаваць таго, што стала прыкметным раней, чым у хаце чакалі, - у свёкравым вечным зудзенні толькі і чуваць было: «Байстручка, жабрачка, няўдаліца...»

Апошняе слова ён разумеў па-свойму. Яна была і спраўная, і працавітая, ды гэта ўсё - не тое. І жыць, і працаваць трэба толькі таму, каб быць багатым. Хамёнак жыў для гумна. Галава пад старым каўпаком і старасвецкая хатка патрэбны былі менш, чым гэтае гумно. Гумно павінна заўсёды быць поўнае. Дзеля гэтага трэба мець поле. Больш поля - большае гумно. Менш паспіш - болей зробіш. Не з'ясі, не зносіш - больш застанеца. Збіраючыся жаніць сына, Данька перасыпаў гумно, растачыў яго для тых снапоў, што прыйдуць сюды з пасажнага поля. А сын узяў ды звар'яцеў... Галя была для Данькі не сямейнік, яна толькі замяніла наймічку. Колькі яна ні працуў - усё гэта будзе не тое. Ніколі ёй не адрабіць за крыўду, за абразу, за ўрон, нанесены Данькавай гаспадарцы.

Мікола здаваўся іншым за бацьку толькі раней, да вяселля. Тут, на хутары, калі яна пераступіла з ім парог гэтай чортавай ямы, - Хамёнак застаўся Хамёнкам.

Свёкар Данька... Тры разы за ўвесь час ён быў ласкавы да Галі, гэты чалавек.

У першы дзень пасля вяселля свякроў зварыла чыгун бульбы ў лупінах і з чыгуном паставіла на сталю. Данька зняў свой каўпак, прыгроб рукамі валасы, перахрысціўся і сеў за стол.

- Масла мо трохі растапі, - сказаў ён жонцы. Яна была паслухмяная, ціхая, верная, гадоў ужо сорак маўчала, як цягавіты, непераборлівы конь. Пайшла ў камору і вярнулася з лыжкаю масла. Яго аказалася мала на ўсю скавародку. Вяртацца зноў у камору, зноў лезці ў слоік - гэта было ўжо звыш сіл і прызвычаення. І старая схітрыла перад новым сямейнікам: павярнулася да стала спіной і плюхнула ў масла тры лыжкі гарачай вады. Усе заўважылі гэта, і кожны па-свойму маўчаў. Галя здзівілася, Міколу стала нават няёмка, а старому было прыемна ўдвая - і за хітрасць сваёй гаспадыні, і за тое, што гэтай хітрасці ніхто, як відаць, не заўважыў...

Чорнымі кіпцюрамі даўно нямытых рук ён абіраў сваю бульбіну і, прыплюшчыўшы вочы, маўчаў. Пасля пачаў абмачаць яе ў «масла». Штотраз адкусіць бульбіну, то больш усё лезе са шчопцамі ў жыжку.

- Еш, нявестачка, еш, - гаварыў ён. - Дома ж у вас не было. У галечы расла. Абмачай.

Другая ласка прыйшла праз паўгода, у летнюю ноч. Міколы не было нешта дома, старая крахтала на печы, а стары яшчэ соваўся па двары. Пасля ён падзюбаў тымі самымі бруднымі шчопцамі ў шыбу і зусім нечакана паклікаў нявестку па імені:

- Галя!

Яна ажно ўздрыганулася.

- Ідзі сюды, Галя!

Здзівілася. Выйшла. «Чаго яму трэба?..» Данька патупаў па сцежцы туды, дзе ад поля - вішняк. Спыніўся. Яна падышла і спынілася воддаль.

- Ночка якая, га? - сказаў стары. - Канюшына як пахне Сымонава, ліха яго галаве!.. Столькі коп!.. Пайдзі ты, Галя, другую дзяружку вазьмі. Пойдзем, яшчэ разочак прынясём. Зімой лішні ахапак як знойдзеш.

Галя ўбачыла пад пахай у яго скамечаную дзяругу.

- Я ніколі не крапа, - сказала яна. - Трэба вам, мала свайго, дык ідзіце.

Павярнулася і пайшла. Не чула нават, што ён там бурчаў. Вядома - што. Ён нездарма скідае свой каўпак, толькі хрысцячыся перад іконай, а разувае лапці раз на тыдзень, у суботу. Ён нездарма зрабіў вялікае гумно.

Трэцяя ласка прыйшла тады, калі яна нарадзіла Антося і, пасля цяжкіх родаў, ляжала цэлы тыдзень у ложку.

- Курыцу трэба зарэзаць, - на трэці дзень аб'явіла свякроў.

Гэтая думка, народжаная ў пакутах, не вельмі ўзрушыла Даньку. Не памагала і тое, што сын - дагэтуль такі паслухмяны, разумны - таксама настойваў на тым, што курыцу ўсё ж такі трэба зарэзаць. Была і курыца такая, не нясушчая, - хадзіла толькі ды сакатала чортведама чаго каля акон, нібы сама прасілася пад нож. Жонка і сын не адставалі. Нявестка, немач на яе, ляжыць, а бульба ўся яшчэ не капана... Стары паклікаў курыцу ў сені, зачыніўся, злавіў яе ў кутку і ўзяў сякеру. Прысуд быў выкананы на парозе. Тады Данька ўнёс яе ў хату, кінуў на падлогу і сказаў:

- Бярыце. Ешце.

Гэта было шаснаццатага верасня - апошні дзень панскай улады.

Паны ўцяклі, а Хамёнак застаўся. Данька не доўга патрываў. Не спаў, не разуваўся ўсю зіму, нават хрысціцца пачаў у сваім каўпаку. «Канец... Канец свету...» - крахтаў ён, лежачы на печы. Напрадвесні старога нарэшце памылі і вынеслі з хаты ўперад нагамі. Назаўтра Мікола ўзяў яго каўпак, шпурнуў з сяней на гарышча і стаў гаспадарыць сам.

Праз год памерла свякроў.

...Трактар гудзе. Поўны месяц высока стаіць над палямі. Адзін будзе гудзецц усю ноч, другі - свяціць трактарысту да сонца.

Чарнявая Сонечка цёпла дыхае носікам маме ў плячо. Даўно заснула, успомніла слова, якім назвалі на пашы яе амаль невядомага бацьку. Няхай пакуль што спіць, няхай не ведае больш...

Галя ўстала. Хацела выйсці ў кухню, напіцца, але раздумала і падышла да акна. Не адчыняецца яно, і фортакі няма. А ўсё ж тут лепш чуваць, як за прасторам калгаснай пшаніцы, за лёнам духмяным бяссонна, нястомна працуе трактар.

- Сярожа, - шэпчуць сухія, гарачыя Галіны вусны, - Сярожа, можа, зайшоў бы? Ну, хоць напіцца... Ды не, ён не зойдзе.

Ён заходзіў у гэтую хату адзін толькі раз. Гэта было напрудвесні сорок чацвёртага года. Нешта апоўначы Хамёнкавых разбудзіў стук у акно. Ясна - хто гэта: адны былі ў той час гаспадары начэй. Адчыняць і цяпер пайшла Галя. Сам гаспадар у такіх выпадках не ўставаў з пасцелі.

Следам за Галяй увайшло толькі двух, рэшта стаяла з коньмі на двары. Галя пабольшыла knot у газніцы, а сама пайшла ў куток. Яе справа закончана, гаспадар будзе гаварыць сам.

- Добры вечар! Што, хворы? - спытаўся адзін з партызан.

- Ды так, таварышы, няхай яго немач...

- Сэрца?

- Не, яно, каб сказаць...

- Язва?

- У мяне, таварышы...

- Што ж, душа па радзіме баліць? Ляжы, ляжы. Я ведаю - ты спраўкі хочаш паказаць.

Партызан уключыў электрычны ліхтарык, і гаспадар заморгаў у святле.

- Усё нармальна, - сказаў партызан. - Хвароба працякае правільна. Барада запушчана, боты схаваны, самагонка ёсць...

Мікола зразумеў гэта па-свойму.

- Ды недзе кропля ёсць, таварышы. Добра, што вы напамнілі.

- Ляжы, ляжы, Хамёнак, не ўставай. Няхай пастаіць самагонка твая. Заўтра заедуць бобікі. А можа, з імі і сам пан фельдфебель. А нам твае танцы ды спевы не трэба. Вахлак.

- Вось вы не верыце, таварышы...

- Ды што нам верыць - мы бачым, - перабіў яго партызан. - Бачым цябе наскрозь. У нас, брат, дакладна запісана ўся гісторыя тваёй хваробы, - і барадатай, і безбародай. Ты ўсюды ўсё адбываеш сваёй самагонкай. Народ абліваецца кроўю, а ты... Віляеш, як сука, і нашым, і вашым. Ды што нам з табой гаварыць. Дзе Каштанка? Пад'ём!

Хамёнак усё яшчэ цяжка, не збаўляючы выгляду хворага чалавека, узняўся і сеў на ложку.

- Галя, дай мне валёнкі.

Яна не хацела выходзіць з кутка. Хацелася нават шпурнуць іх, гэтыя знарок ірваныя валёнкі, у гэтую рыжую, знарок запушчаную бараду. Хацелася проста заплакаць ад крыўды і сораму... Аднак яна ўзяла з печы валёнкі і панесла іх перад сабой, каб хоць гэтак, хоць трошкі даўжэй не паказваць людзям, ад каго яна зноў зацяжарала...

- На, - сказала яна адно слова, якое здолела вымавіць.

І тады ён, Сярожа, сказаў:

- Добры вечар, Галя! І ты ад нас хаваешся?

Ах, ну чаму ты, дурніца, тады не сказала яму: «Забяры мяне, родны, адгэтуль!» Чаму не назвала яго тым іменем, якое даражэй табе за ўсе на свеце імёны, - Сярожа? Чаму?..

Таму, што і мову табе, і слёзы адняло ад жалю да сябе, ад сораму.

- Добры вечар, - сказала яна, апусціўшы вочы.

Вельмі добра, што пры газніцы было цемнавата, што ён не асвятліў яе ліхтарыкам. Відаць, хоць трохкі яшчэ паважаў ён яе - калі ўжо не Галю сваю, дык жанчыну.

Яна не пайшла за імі ў гумно, засталася ў сенцах, на парозе, у адчыненых дзвярах. Хутаючыся ў незашпілены кажушок, яна чула... не чула, а прагна слухала маладую гутарку вольных, шчаслівых людзей.

Уся Хамёнкава хітрасць аказалася тут проста смешнай. Два дні выскубаў ён у тарпе саломы схованку, тры месяцы пакутавала ў цемры раскормленая жарабіца. А тут адзін з гэтых хлопцаў пастукаў, відаць, у вядро і, нібы поп, прамовіў:

- Дзе ты там, грэшная душа? Выходзь на божае святло.

Каштанка зафыркала ў адказ, і гэтае фырканне пакрыў вясёлы смех і гоман на таку. Ён, Хамёнак, яшчэ ўсё нў:

- З выгляду яна, і праўда, як быццам нічога. Ды, падла, без ног...

- Хэ! Та ў нэі дзійсно тількі чатыры ніжкы, хлопцы! - пачуўся прыемны голас аднаго з тых жартуноў, што хораша, відаць, спяваюць. Украінец. - Так шчо, таварышу ўзводны, - гаварыў ён, - мая біда, а ваш наказ залышыцца, мабуць, у сілі. Я конячку сідлаю, так?

- Сядлай, Арцём. Толькі хутчэй, - пачуўся голас Сярожы.

«Ён - камандзір. Я так і ведала», - міжволі з радасцю падумала Галя.

Тым часам той весялун, каго звалі Арцёмам, зняў з невялікага каня сядло і перанёс яго на іхнюю Каштанку.

- Эх, здоравенькы булы, ластіўко! - сказаў ён. - А мого Чалого ты, борода, бэры. Тількі не ў яму цю постаў. Прыйду - побачу, як тый його годуваты мэш. Він - заслужэны кінь. Ну, госпеды благословы!

Хлопец паставіў у стрэмя нагу, і вась на светлым фоне снегу вырас над іхняй Каштанкай яго сілуэт. Наструненая павадамі жарабіца затанцавала па прыгуменні.

- Прощай, борода! - пачуўся яшчэ адзін голас. - Ты, кстаті, эту пакосьць сбрей. Мы как-нибудь зайдем, проверим. Вообще, разочка два в неделю бриться - это на здоровье.

- Не слухай, дзядзька, які ён фельчар? Ты лепш пчол у ёй развядзі.

- Точно! Медку не будет, но заснуть не дадут.

- Паехалі! - зноў пачуўся голас Сяргея. Яны паехалі, а Хамёнак застаўся. Пакінуты стомлены канюк, якога ён трымаў за павады, узняў галаву, заржаў. Неяк сумна, балюча - услед іх маладому смеху, цокату мноства падкоў па аблысёлым бруку дарогі...

- Не плач, ідзі лажыся, чаго ты... - гудзеў Хамёнак з-пад коўдры. - Ты думаеш, што мне яе не шкада. Такая, ліха ім, кабыліца!..

- Пайшоў ты к чорту! - сказала яна і палезла на печ.

Хамёнак маўчаў нядоўга.

- Ага-а! - пачуўся ў цемры яго зларадны голас. - Дык ты па ім, па гэтым шыбеніку! Ну, паглядзім!..

Ён і тады яшчэ страшыў, ужо ў канцы панавання чужынцаў, ужо напярэдадні вызвалення.

...За акном пачынае світаць. Вялікі, поўны месяц вось-вось пабялее, закончыць дзяжурства над полем, перадаць яго сонцу.

А трактар гудзе і гудзе...

«Зайдзі, зайдзі, Сярожа яшчэ раз. Апошні разок!..»

Галя глядзіць удаль, успёршыся на падаконнік.

А гул усё, здаецца, набліжаецца. Так, ён бліжэй, штараз бліжэй!..

«Ідзі, ідзі адтуль, дарагі мой, куды ты пайшоў пад песню свайго гармоніка на вуліцы, пад цокат падкоў на дарозе, - з той яснай стараны, адкуль ты не вяртаўся гэтак доўга!..»

Збылося!

Трактар спыніўся. Рокат замоўк.

Галя ўстала і адышла ад акна. Міжвольнымі рухамі рук яна адразу паправіла валасы, пасля - таксама міжвольна - закрыла рукамі твар.

Сяргей ідзе. Яшчэ ўсё малады, як і ў той час, толькі цяпер - у сінім заплямленым камбінезоне, з пшанічным чубам над блакітнымі вясёлымі вачыма, з кепкай у левай руцэ. Вось-вось зашалаціць

пад яго ботамі росная трава, захрупае жвір каля прызбы, працягнеца да шыбы родная рука, застукае ціхенька ў шкло і - кончыцца ўсё, што было... Ідзі, ідзі, я чакаю даўно... ой, даўно!

Ды што гэта!..

Ну, а ты думала - што?..

Трактар гудзе зноў. І гэты гул цяпер штораз - далей.

Як гэта проста ўсё, як зразумела, што ён завярнуўся, - і як гэта страшна!..

Сядзь і сядзі каля акна. Хочаш - крычы, а хочаш - маўчы, пазірай. Ёсць і яшчэ адно, што табе засталася, - заплач.

І Галя выбрала апошняе. Не выбрала - яно прыйшло само. Прыпаўшы тварам да гарачых рук на падаконніку, яна заплакала - горка, наўзрыд. Плакала доўга, як дзіця, калі яго пакрыўдзяць і пакінуць у такой вострай чужой і цёмнай хаце. А потым, як дзіця, стамілася ад слёз. Вярнулася стома на вочы, мякка, уладна, асела на душу... Жняя заснула. А трактар гудзе і гудзе...

...За садам - пшаніца. Багаты хлебны прастор. Над калоссем - густая парная імгла, праз якую спакойна глядзіць на зямлю негарачае сонца. Сёння, у нядзелю, яно нібы адпачывае само і хоча даць выхадны ад спёкі ўсяму, што жыве.

Такога мора пшаніцы не бачылі тут, на месцы нядаўніх палосак ды межаў, ніколі. Прыгнешся трохі - амаль зусім не варушыцца цяжкае ды непахілае калоссе, цёпла-вільготнае ў імгле, нібы спацела... Харошая пшаніца. Так і трэба! Над шчоткай меднага калосся - шэрыя, няўрымслівыя вераб'і. Дажылі да раскошы. Так і лётаюць, так і шчабечуць, так і садзяцца на каласы, нібы пчолы на кветкі. Толькі тыя заўсёды працуюць, гудуць сваю песню сур'ёзна, а вераб'і цяпер шчаслівыя, без клопату. Зусім легкадумны народ.

А трактар яшчэ ўсё гудзе і гудзе... Хто там змяніў гарманіста Сяргея?.. Каля студні мыецца Галін хлопец Антось. Нацягаў у карыта сцюдзёнай вады, зняў кашулю, і на ўвесь двор чуваць, як ён фыркае ды пакрэтвае ад здавальнення. Харошы хлопец, жывы, працавіты. Добра, што цягне яго да людзей. Сам, па сваёй ахвоце і пазаўчора і ўчора хадзіў з сябрукамі за вёску да малатарні. Антось выціраецца свежым кужэльным ручніком. І зноў, здаецца, на ўвесь двор чуваць, як аж рыпіць яго загарэлы твар, моцныя рукі, што заслужылі і сёння на адпачынак.

Галя вельмі любіць Сонечку. Галі ў маленстве ніхто не здымаў. Якія там маглі быць здымкі. Добра хоць, што люстэрка было ў Парабчанкі. Ды Галя глядзіць на Сонечку сваю, як у люстэрка. Такою, мусіць, толькі такою была яна сама калісьці, - з вялікімі вачыма, чорненькая шчабятка...

Сонечка стаіць на пасцелі ў кароткай чысценькай кашульцы. Яшчэ ўсё сонная, ды ўжо з усмешкай на прыплюшчаных карых вачах, яна працягвае да Галі тонкія загарэлыя ручкі. Мама надзявае на іх маленькі крэмавы станік, потым зашпільвае яго, спрытна перабіраючы пальцамі белыя гузікі. А тонкія цёплыя ручкі малой ужо абвіліся за Галіну шыю. Чорнавалосая галоўка сама схілілася на маміна плячо. Ой, як прыпала б яна да падушкі!.. Ды нічога, Сонечка ўстане таксама ахвотна. Яна ведае, што цяпер жніво, што ёй і сёння трэба замяніць Антося, пакуль ён паспіць. На двары ўжо стаіць, чакаючы сваю пастушку, ласкавая, спакойная Падласка. У жоўтым чысценькім збанку стаіць на сталі каля кубка цёплы сырадой.

- Ты, мамка, спала са мной?

- З табою. То ж мы разам з табою заснулі.

- Сёння, мамка, нядзеля?

- Нядзеля. Сукенку ты надзенеш новую, дачушка. Гэтую.

- А ты, мамка, пойдзеш у поле. Жыта дажалі, дык трэба ўжо авёс. І авёс, пшаніцу. Антось таксама пойдзе.

- Ён паспіць. Ён малаціў усю ноч.

- Антось наш вялікі. Ён у нас, мамка, харошы.

- Харошы, дочка, харошы.

- І я харошая, мамка. Я цябе слухаю.

- Ты - таксама, дачушка. Ты лепшая за нас усіх.

Галя падцягвае малой таксама, як і станік, свежыя, гладкія трусікі, а потым туліць да грудзей усю яе - такую родную, цёплую. «Сонейка маё! Чаму ж я не нарадзіла цябе ад таго, хто быў мой?!»

А за акном - чуваць - гудзе, ракоча нястомны рабацяга-трактар... Хто там сядзіць за рулём? Хто там змяніў Сярожу?

- А я ўчора думала-думала, думала-думала, - шчабеча Сонечка, - і ўспомніла: спекулянт! А што гэта, мамка? Што?

- Вырасцеш, дочка, яшчэ трохі і тады зразумееш, тады я скажу. Ты - харошая, ты больш не будзеш пытацца?

- Не буду. Я Падласку паганю.

...Галя ідзе па расе каля пшаніцы, туды, дзе дарога ў поле.

«Не, ён - не толькі спекулянт, - у думках гаворыць яна, нібы яшчэ ўсё размаўляючы з дачкой. - Ён - баязлівец, злосны, плюгавы, шкодны чалавек. Ён ніколі не быў тваім бацькам, дачушка мая, не быў маім мужам. Ніколі!..»

Яна ўспамінае яго бараду. Кудлатую, рыжую, з пчоламі. Назаўтра пасля таго, як забралі Каштанку, ён доўга скроб тупою брытвай гэтую бараду, - крахтаў, стагнаў перад аблезлым трохкутнікам люстэрка, а ўсё ж такі скроб. І кожны тыдзень галіўся, да самага прыходу нашай арміі, штоночы чакаючы тых, што абяцалі прыехаць праверыць. Яны, вядома, не прыехалі, а ён, вядома, не змяніўся. Пайшоў на фронт. Ну, прастрэлілі трохі руку... Куды ён толькі ні тыцкаўся з гэтай рукой, каб давесці, што ён за савецкую ўладу! Куды ён толькі не ездзіў на свае гешэфты!.. Стоўбцы, Баранавічы, Менск... І вось сядзіць. Даездзіўся, дабурчэўся...

Можа, нядобра гэта, што яна не шкадуе яго? То ж бацька дзецям, пражылі столькі год... Ды не, не шкадуе, ні разу нават, здаецца, і не падумала. А трактар гудзе...

Хутка знікне імгла, і за пшаніцай, за лёнам адкрыецца чорны прастор свежай, духмянай раллі, стане відаць, колькі за ноч узняў зямлі яе Сярожа. А можа, гэта ён яшчэ сядзіць за рулём? Не, не ён. Нават трактар ракоча не там, - не даходзіць у сэрцы яго несціханы, бязлітасны, добры, любімы гул. Не, не ён.

Нехта ідзе па дарозе... Божа мой - ён!..

Галя хацела рвануцца, пабегчы туды, але спынілася - глядзіць... Сярожа ідзе без шапкі, у сінім расхрыстаным на грудзях камбінезоне - такі самы, якім яна нібыта бачыла яго праз акно.

«Не, ён не ўбачыць мяне!.. Не, не цяпер!..» Яна сышла са сцежкі ў пшаніцу. Сяргей ідзе і не бачыць над калоссем яе галавы ў белай хустцы, пад колер імглы. Ды ён сюды і не глядзіць... Толькі на яго, услед яму глядзяць Галіны карыя, сумныя вочы...

«Вярніся ты хоць як-небудзь назад, мая харошая, мая загубленая маладосць! Вярніся, заспявай мне вясёлую песню пра чорную галку, якая яшчэ ўсё твая, зірні мне ў вочы, і я сама падпалю гэты хутар, вазьму дзяцей, пайду з табой усюды, куды скажаш!..»

А пшаніца, якая пшаніца навокал! Густая, чыстая, высокая. Так і трэба!

Галя яшчэ не думае пра гэта: толькі адчувае. Мазольная спрытная рука жніі пайшла па каласах, і пяшчотныя дотыкі іх разбудзілі ў душы пачуцці светлай, харошай палёгкі...

«Іван Сцяпанавіч! Дзядзька Іван! Памажыце мне, дзядзька!»

Галіны вусны шэпчуць гэта, як даўно завучаныя словы. І дзядзька Іван, разумны Іван Сцяпанавіч, той самы Іван Чарнагрэбень, падпольшчык і гарманіст у мінулым, цяпер старшыня іх калгаса, глядзіць на Галю з-пад густых, ужо як быццам з сівізной брывей.

«Што ты хочаш, Галіна?»

«Дзядзька Іван, я не хачу там жыць, вазьміце вы мяне назад у нашу вёску. Зрабіце мне хатку, і мы з Антосем адробім, за ўсенька адробім. Здыміце з мяне яго прозвішча, дзядзька Іван. То ж вы і самі ведаеце ўсё - хто ён, хто я і хто мае дзеці!..»

«Не плач, Галіна, не трэба. Уладзім».

А Галя плача. Ідзе па дарозе і плача. Праз імглу і праз слёзы, што засланілі ад яе гэты пракляты, яшчэ ўсё не зраўнаваны з зямлёю хутар, працягваюцца тонкія загарэлыя ручкі, цёпла кладуцца на шыю яе, і каля самага вуха чуваць:

«Ты харошая, мамка мая!»

Не, гэта ты харошая, ты, маё сонейка, ты лепшая за ўсіх! І доля твая будзе не такой, як у мамы. Ніхто не насмяецца з твайго жыцця... А трактар гудзе і гудзе...

Там - не Сярожка. Ды гэта нічога. Ноччу будзе зноў ён. Зноў будзе балець па ім яе душа, да самага світаньня...

Няхай сабе. Абы толькі гудзеў.